

Verdeling in een vechtmaatschappij

De sociaal-wetenschappelijke discussie over het Nederlandse verdeelingsprobleem in de jaren negentig zou moeten gaan over een bedrieglijk simpele vraag. Ondergaat Nederland een transformatie van de verzorgingsmaatschappij in de richting van een vechtmaatschappij?

In de vechtmaatschappij is sprake van een strijd om schaarse banen. Tot in het hoogste kader ondervinden de werknemers er dagelijks de druk van rivalen, die klaar staan om de nerveuze baanhouder overbodig te maken. De inkomens- en vermogensverdeling tussen personen dan wel huishoudens wordt in dit type samenleving schever. Er ontstaat een laag van superrijken, een uitpersing van de middengroepen (die steeds meer moeite moeten doen om hun oude status te behouden) en een onderklasse met wegwerpbanen of lage uitkeringen. Armoede, verval van de grote steden, gedrang om banen en publieke voorzieningen tussen migranten en autochtonen, illegale arbeid en criminaliteit maken het beeld van nieuwe gelaagdheid compleet. In de vechtmaatschappij is voorts sprake van een omschakeling naar nieuwe sleutelindustrieën (zoals de micro-elektronica en de milieutechnologie) en nieuwe dienstverlening in de zakelijke, persoonlijke en sociale alias kwartaire sfeer (bijv. verzekeringen, schoonmaak en ouderenzorg). Toch lukt het niet om de voet van economische groei uit de gouden naoorlogse periode vast te houden. Jongeren worden geconfronteerd met het vooruitzicht dat hun materiële welvaart geringer zal zijn dan die van de generatie van hun ouders. De vechtmaatschappij wordt tenslotte gekenmerkt door een marktcultuur in het teken van onbelemmerde mededinging, onderscheidingsdrang, hard onderhandelen en voor jezelf opkomen vanaf de jaren des ondersheids en in vele domeinen (op school, op het werk, op de markt voor sociale verzekeringen, enz.). De solidariteit wordt uitgedreven en de verzorgingsstaat stort in. Perron Nul, thans reeds de ontmoetingsplek van Rotterdamse uitgestotenen, wordt het symbool van een nieuwe binnenlandse orde.

De Stichting Maatschappij en Onderneming beschouwt de tot een minimum beperkte overheidsbemoeienis met de verdeling en de op-

komst van het ideaal van zelfredzaamheid als twee 'fascinerende trends' (Beek et al. 1993). In de Nederlandse politiek wordt echter verschillend gedacht over een samenleving met de fascinerende kenmerken werkdruk, nieuwe gelaagdheid, een dalende (of sukkelende) levensstandaard en een door de markt beheerste cultuur. Sommigen, zoals de voorzitter van de directie van Robeco Korteweg alsmede de belangrijkste econoom van dit beleggingsfonds Van Duijn, achten deze transformatie wenselijk en ook noodzakelijk vanwege de globale werking van vele markten en de verscherpte economische rivaliteit tussen landen en unies van landen. Anderen, zoals de minister van Economische Zaken Andriessen, zien de vechtmaatschappij als ongewenst doch onvermijdelijk. Van der Zwan, die de term in 1982 invoerde ter legitimering van een forse ingreep in de Wet op de Arbeidsongeschiktheid, achtte toen een versterking van Nederlands 'fighting spirit' en overlevingsinstinct wenselijk, maar pleit thans voor protectionisme. Een harde afslanking van de sociale politiek is zijns inziens nog altijd gewenst, maar is het begin van het einde wanneer de Nederlandse economie voluit de concurrentie gaat onderkennen van de lage-lonenlanden in met name Oost-Europa.

Sociaal-liberalen en egalitaristen laten zich in het debat over de vechtmaatschappij niet onbetuigd. In het kielzog van het Centraal Planbureau wijzen ze erop dat de beleidselite de keuze heeft tussen een scenario van gebalanceerde groei (een kleine waarborgstaat) en een scenario van Europese renaissance (behoud van sociale rechten via arbeidsmarktbeleid). En in aansluiting op de nieuwe neoklassieke groeitheorie zien ze in een egalitair onderwijs- en gezondheidsbeleid een onmisbaar instrument voor voortgezette economische groei en dynamiek van het ondernemen (Wöltgens 1992; De Beer 1993; De Beus 1993; Van Bergeijk & Waasdorp 1993; vgl. Baily et al. 1993).

Maar er mankeert iets aan de inbreng van beoefenaren van sociale wetenschappen aan dit politieke debat. Zeker, er zijn intussen heel wat kwantitatieve en gedetailleerde studies over de recente denivellering in Nederland, met inbegrip van de armoede en de beleving daarvan. Die studies richten zich op directe factoren, zoals de werkloosheid en de bezuinigingen door achtereenvolgende kabinetten (verlaging van uitkeringen en subsidies, verhoging van openbare nutstarieven), en op voorstellen voor een alternatieve economische politiek. Maar ze verwaarlozen de indirecte factoren, die een algeme-

ne verklaring kunnen bieden (zoals de-industrialisatie en suburbanisatie), en de vergelijking van de Nederlandse ontwikkeling met het buitenland. Misschien hebben Nederlandse economen te lang vertrouwd op de formidabele *en* algemene schaarste-theorie van Tinbergen en diens these over de wedloop tussen denivellerende technische ontwikkeling en nivellerend onderwijs. Deze these houdt onder meer onvoldoende rekening met de door een achterblijvende effectieve vraag en een starre loonstructuur teweeg gebrachte verdringing van de lager opgeleide door de hoger opgeleide (Tinbergen 1975; Pen & Tinbergen 1977; vgl. Wilterdink 1993, 31 en noot 62).

Het is de verdienste van de socioloog Wilterdink dat hij de leemte, die onze economen hebben laten ontstaan, vult met een gedegen empirische beschouwing over de overgang van nivellering naar denivellering in Nederland sinds de jaren tachtig en met een algemene theorie, namelijk de theorie over verminderde interdependentie.¹ Ik ga eerst in op zijn afhankelijke variabele, in het bijzonder zijn bewering dat de gelijkheid van de arbeidsinkomens (loongelijkheid) is afgenomen. Wilterdink wijst er terecht op dat de denivellering alhier in internationaal opzicht gematigd is. Maar zijn betoog wordt ondermijnd als het waar is dat de loongelijkheid is toegenomen of gestabiliseerd. Vervolgens bespreek ik de kracht en de zwakte van de interdependentietheorie, mede in het licht van de verwante theorie over economische driedeling van Reich. Hiermee kan iets worden gezegd over de te verwachten coalitievorming rondom de nieuwe ongelijkheid alias nieuwe sociale kwestie. Tenslotte sta ik stil bij het argument over een divergerende ontwikkeling van Westerse verzorgingsstaten, dat vooral door Esping-Andersen is uitgewerkt. Hiermee kan het pseudo-Amerikaanse beeld van een vechtmaatschappij worden genuanceerd.

Alles bij elkaar lijkt Wilterdinks betoog één mankement en twee witte plekken te hebben, resp. de miskennis van de egalisatie der Nederlandse arbeidsinkomens, van de grenzen aan het streven naar totale onafhankelijkheid van bezitters (en ook van sociale beweging-

¹ Hier is er een overeenkomst met de analyse van de crisis van de verzorgingsstaat. De economen zitten bepaald niet stil (elk jaar wel een bundel), maar hun beleidsgerichtheid heeft ertoe geleid dat de interessantste algemene benaderingen van de crisis afkomstig zijn van sociologen (Schuyt, De Swaan) en politicologen (Braun, Therborn).

gen tegen het succes ervan) en van het veelvoud van verdelingsregimes.

Is de gelijkheid van arbeidsinkomens inderdaad afgenomen?

De feitelijke essentie van Wilterdinks betoog is de stelling dat min of meer gelijktijdig de verschillen *tussen* kapitaalinkomens en arbeidsinkomens, *tussen* arbeidsinkomens en verzorgingsinkomens en *binnen* arbeidsinkomens zijn toegenomen. Vermoedelijk zullen de eerste twee onderdelen van de stelling houdbaar blijven als er betere gegevens op tafel komen, bijv. over zwarte vermogens en zwarte bijverdiensten van uitkeringsgerechtigden (zie Pen 1992; De Kam 1993). Maar ik heb mijn twijfels over die grotere loon-ongelijkheid. Wilterdink verwijst naar de Theil-coëfficiënt, een populaire doch weinig inzichtelijke maatstaf die gevoelig is voor de laagste inkomens (De Beer 1993, 19). De berekening van het Centraal Bureau voor de Statistiek waarop hij zich beroept, omvat echter ook de werklozen. Wilterdink verklaart vervolgens de vergroting van de loon-ongelijkheid sinds de jaren tachtig niet uit de ontwikkeling van de relatieve uitkering voor werklozen maar uit de daling van het minimumloon en de stijging van de salarissen van directeurs. Maar hij gaat niet in op het feit dat het hier om kleine groepen werknemers gaat.² Hartog en de zijnen en Teulings trekken zelfs een tegenovergestelde conclusie. Zij vinden voor de periode 1979-1989 dat de beloningsverschillen naar opleiding tot 1985 zijn afgenomen en daarna constant zijn gebleven. De totale loongelijkheid is in deze jaren min of meer constant gebleven (Hartog et al. 1992; Teulings 1994).³ Dit internationaal gezien opmerkelijke beeld van op elkaar gedrukte arbeidsinkomens wordt toegeschreven aan een saldo. De nivellerende factoren zijn de toename van het opleidingsniveau (zoals voorzien door Tinbergen) en het vertrek van oudere werknemers uit het arbeidsproces. De denivellerende factoren zijn het groeiend arbeidsaanbod van

² In dezelfde periodiek die Wilterdink raadpleegde, vindt men dat het aantal minimumloners tussen 1985 en 1990 zakte van 194.000 naar 132.000. Zie *Sociaal-Economische Maandstatistiek*, 10, juni 1993, 18, staat 4.

³ Teulings beschikt over materiaal over de beginjaren negentig waaruit de constante loongelijkheid opnieuw naar voren komt.

academici (een volume-effect), de instroom van vrouwen, de sectorale differentiatie van CAO's en het machtsverlies van vakbonden.

Ik acht de bovenstaande bevindingen geloofwaardiger dan die van Wilterdink. Onder de 'binnenstaanders' is sprake van een verwijdering van het wettelijk minimumloon: in de bouw ligt de laagste loonschaal 25% boven de laagste CAO-schaal, in sommige chemische bedrijven is dat percentage 34. Dit gebrek aan loondifferentiatie aan de onderkant draagt bij tot werkloosheid, met name onder degenen zonder startkwalificatie of uitzicht daarop. De 'buitenstaanders' krijgen vervolgens een uitkering die in de buurt komt van het (naar het niveau van 1975 zakkend) minimumloon, afgezien dan van alleenstaanden zonder kinderen wier uitkering veel lager is dan het minimumloon (De Beer 1993, 50).⁴ Wat, kortom, verklaard moet worden is de combinatie van loongelijkheid en de groeiende afstand tussen het inkomen der werknemers en het inkomen der inactieven, en de wisselwerking hiervan met de arbeidsmarkt, meer in het bijzonder de aantoonbare omloopsnelheid onder werknemers (afgemeten aan de dalende gemiddelde tijd dat men bij dezelfde baas in dienst is) en de even aantoonbare chronische werkloosheid.

Grenzen aan afnemende interdependentie

Olson maakt in zijn beroemde onderzoek naar economische-groeiverschillen tussen landen een onderscheid tussen directe factoren, die de prijzen en hoeveelheden in het economisch proces betreffen, en de indirecte factoren, die vooral betrekking hebben op gedragsprikkelers en gedragsregels in de economische orde (Olson 1982, 4). Dit onderscheid kan ook worden toegepast in het onderzoek naar de verdeling. Zo kan de Amerikaanse denivellering, die al in de jaren zeventig begon, worden toegeschreven aan het Republikeinse beleid (de 'trickle down' economie van Reagan en Bush), de zelfverrijking van

⁴ De causaliteit wordt omgedraaid als men gelooft dat de uitkering-loonverhoudingen zo ondoelmatig hoog zijn geworden, dat werkgevers zich willen binden aan genereuze CAO-schalen om gekwalificeerd arbeidsaanbod uit te lokken. De gegevens over de afstanden van diverse groepen uitkeringsgerechtigden tot het minimumloon vindt men in de jaarlijks verschijnende inkomensnota's van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

directieleden, de verdwijning van vakbonden, de daling van de man-vrouwverhouding in de beroepsbevolking, de opkomst van eenoudergezinnen, de piek in de echtscheidingsgolf en de opkomst van eenpersoonshuishoudens (Phillips 1993). De omvang van de fameuze Amerikaanse middenklasse is gedaald van 58% naar 53% (inkomens tussen 25.000 en 75.000 dollar). Nu is de these over de krimpende middenklasse even omstreken als de film over dit thema - *Falling Down* met Michael Douglas als de verwilderde kleinburger D-fense - en ik kom daarop nog terug (Lehmann 1994).

Hier gaat het me om de urgente behoefte aan meer omvattende theorieën en verhalen die enerzijds het relatieve gewicht van de schaarste, de economische macht, de waarden en normen, de politieke besluitvorming en het toeval bepalen en anderzijds de laat-twintigste-eeuwse omslag van denivellering naar nivellering verbinden met grote structuurveranderingen. Voorbeelden van zulke veranderingen zijn de groei van de wereldbevolking en haar mobiliteit, de opkomst van de dienstverleningseconomie en de Europese eenwording. Het is aardig te weten dat grote Nederlandse bedrijven hogere lonen uitbetalen dan kleine, maar waarom is dat zo en wat zegt het eigenlijk (Van Praag & Oosterbeek 1993)?

Wilterdink voorziet precies in deze behoefte. Verschijnselen als de internationalisering van het bedrijfsleven worden in de analyse opgenomen. En de analyse wordt zelf consequent bijeengehouden door een simpele gedragstheorie. Wilterdink gaat ervan uit dat actoren zich laten leiden door hun eigen netto voordeel op korte of lange termijn. Ongelijkheid ontstaat wanneer en omdat 'bezitters' de kans krijgen of scheppen om zich los te maken van 'niet-bezitters' of dezen zelfs te overheersen. Als het op herverdeling in hun voor- of nadeel aankomt, hoeven bezitters daarover niet te onderhandelen of ze hoeven niet bang te zijn dat ze dergelijke onderhandelingen verliezen. Van de zelfstandige invloed van afgunst, altruïsme en sociale verdelingsnormen, die in de standaardsociologie en ook in het AST veel aandacht pleegt te krijgen, wordt hier geabstraheerd (Grondsmas & Van den Doel 1978; Elster 1989, 1992). Deze economische versie van de figuratiesociologie neemt in feite het idee van het gevecht om verdeling heel letterlijk en laat alleen de graad van civilisatie en pacificatie variëren.

Ten behoeve van het betoog blijf ik binnen dit theoretisch kader en volg ik bovendien Wilterdinks op zichzelf plausible relaas, om te kunnen laten zien dat hij te weinig de aandacht vestigt op de grenzen aan de onafhankelijkheid van bezitters en op de reacties die een betrekkelijk volledige onafhankelijkheid teweeg brengt. Wilterdink wijst wel op de positieve invloed van sociaal-economische gelijkheid op de aanvaarding van milieubeleid en op de effectieve werking van arbeidsorganisaties, maar zijn redenering wordt hier ineens normatief en volgt niet uit zijn interdependentietheorie (Wilterdink, 35).

Eerst de grenzen. Wilterdink schetst de verzwakte nationale interdependentie, de onderschikking van nationale overheden aan de wereldmarkt, de vorming van een mondiale cultuur-elite en een onderklasse (beide neigend naar arbeidsmigratie), en de overmacht van bedrijfsbestuurders en hun allianties ten opzichte van de vakbeweging. De samenhang van een natie kan zozeer verzwakken, dat ze doorschiet en uitmondt in onbeheersbare arbeidsverhoudingen, breed onbehagen in de democratie, afscheidingsbewegingen e.d. De onderschikking noopt nationale overheden tot moordende beleidsconcurrentie maar ook tot coördinatie in de vorm van intergouvernementele samenwerking en bovennationale integratie, waardoor globaal opererende marktpartijen hun eigen tegenmacht opwekken. De mondiale cultuur-elite moet toch *ergens* leven en wordt daar dan geconfronteerd met de onmogelijkheid van hermetische afscherming van de verpaupering van anderen. Dit heeft een rol gespeeld in zowel de Rodney King-affaire in Los Angeles als het aarzelende besluit van vele welvarende voorstedelingen om Bush te laten vallen en Clinton te steunen (Edsall 1992). Potentiële arbeidsmigranten maken dubbele kosten, n.l. die van het verlaten van hun vaderland en die van het moeizame invechten en opboksen tegen discriminatie. En de bedrijfsbestuurders lopen de risico's van onderlinge verdeeldheid (en conflicten met aandeelhouders), torenhoge salarislasten en door korte-termijn winstmaximalisatie gedreven faalinvesteringen.

Dit zijn allemaal voorbeelden van de kosten van het streven der bezitters naar totale onafhankelijkheid.⁵ Als deze onafhankelijkheid

⁵ Het is wat vreemd om migranten in de positie van 'bezitters' te plaatsen. Maar in mijn uitleg van een dergelijke analyse zijn de onafhankelijke allochtonen inderdaad een bedreiging voor de van nationale instituties (vakbonden e.d.) afhankelijke autochtonen met marginale arbeidsplaatsen. Dit lijkt op de tegen-

echter toch zou worden bereikt, dan roept ze tegenreacties op, zoals nationalisme, antitrustbeleid, populisme (en weerzin tegen financiële machthebbers), indamming van migratie en racisme, en commercieel succes voor ondernemingen die meer op gezamenlijkheid draaien en horizontaler zijn ingericht (zie over dit laatste Dore 1992).

Een simpele manier om dit perspectief aan te brengen in Wilterdinks theorie is een verbinding te leggen tussen economische stratificatie en politiek gedrag, in het bijzonder de vorming van coalities rondom de sociale politiek van staten. Reich maakt een onderscheid tussen een bovenlaag van symbool-analisten, een middenlaag van routineuze producenten en een onderlaag van persoonlijke dienstverleners (Reich 1992). Hij verklaart het succes van anti-egalitair beleid in liberale democratieën uit de steun die een deel van de routineuze producenten geeft aan de verrijking van de symbool-analisten en uit de minderheidspositie van de neerwaartse mobiele midden-groepen en het door werkloosheid bedreigde dienstverleningsproletariaat, die bovendien worden gekenmerkt door het thuisblijven bij verkiezingen. Dit is een verklaringswijze die in de neo-klassieke economische politicologie opgeld doet en ook door sommige studies wordt bevestigd (Mueller 1989; De Swaan 1989; Edsall & Edsall 1991). Maar ze laat uiteraard open dat het stemgedrag van midden-groepen gaat omslaan of uiteenlopen. Er treedt misschien een herschikking van coalities op bij het kritische punt waarop de macht en middelen van de niet-bezitters te gering zijn om tevreden te kunnen zijn maar wel toereikend om de kosten van collectieve protestacties te dragen.

Postindustriële verdelingsregimes

Waarom is de Nederlandse denivellering tot dusverre zo gematigd?
In de pers circuleert als antwoord dat er een mysterieuze Nederlandse

stelling tussen seizoensarbeiders en sedentair personeel. Op de korte termijn vergroot migratie vaak de gelijkheid in het emigratieland (de top en de staart van de verdeling worden uitgedund) en de ongelijkheid in het migratieland (top en staart worden dikker).

norm is die zegt dat niemand boven het maaiveld mag uitsteken.⁶ Wilterdink heeft met deze culturele benadering weinig op en zijn eigen verklaring gaat er, zoals gezegd, aan voorbij. Het is echter een bekend feit dat landen verschillend reageren op economische crises, in termen van zowel hun macro-economische beleid als hun sociale politiek (Gourevitch 1986). De politicoloog Esping-Andersen heeft een interessante theorie om dit feit te verklaren, zonder de afnemende interdependentie te ontkennen of zich te verlaten op het argument van nationale culturen (Esping-Andersen 1990, 1991, 1993).

Zijn uitgangspunt is dat de fordistische wijze van industriële massaproductie overal is getransformeerd vanwege functieverrijking en professionalisering. Overal is de industrie (met inbegrip van handel en transport) in economische betekenis afgenomen. En overal is een dienstverleningseconomie opgekomen met een oververtegenwoordiging van vrouwen, met een beweeglijke laag van ongeoefende dienstverleners (jongeren, vrouwen en migranten, die allen het laag gekwalificeerd werk afwisselen met huishoudelijk werk, studie of werkloosheid dan wel dat werk na verloop van tijd verwisselen voor hoger gekwalificeerd werk), met tamelijk homogene banen (vergelijkbaar met verkoopfuncties en administratieve functies in de industrie) en met een sleutelrol voor het onderwijs in de toedeling van levenskansen (naast menselijk kapitaal in bredere zin en naast sociale vaardigheden).

In de nieuwe dienstverleningseconomie komen drie instellingen centraal te staan, en wel de overheid met haar onderwijsbeleid, arbeidsmarktbeleid, publieke diensten en overdrachten; de produktiewijze met kenmerken als flexibilisering en niet-hiërarchisch management; en het gezinsleven, met tweeverdieners, uitbesteding van de zorg voor kinderen en ouderen, en vrijetijdsconsumptie. Het onderscheid tussen landen zit volgens Esping-Andersen in de relatie verzorgingsstaat-arbeidsmarkt. In het Noord-amerikaanse model (de 'liberale' verzorgingsstaat) ligt het accent op de vrije markt en de consumptieve dienstverlening. In het Scandinavische model (de 'sociaal-democratische' verzorgingsstaat) draait het om de publieke sector en de kwartaire dienstverlening. In het Duitse model (de 'conserva-

⁶ In 1982 heeft de socioloog Szirmai hiervoor in het *AST* de verzamelterm 'nivelleringsethos' bedacht (maar daarmee het raadsel niet opgelost).

tieve' verzorgingsstaat) wordt de spil gevormd door de bescherming van het traditionele gezin en van de uitkeringen voor werklozen.

Esping-Andersen en zijn medewerkers stellen vast dat de dienstverlening het grootst is (en de 'fordistische' industrie bijgevolg het kleinst) in de Verenigde Staten, gevolgd door resp. Zweden, Noorwegen, Canada, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland. De fordistische beroepenstructuur valt uiteen in managers en ondernemer-eigenaren, administratief personeel, verkopers, geschoolde handarbeiders, en ongeschoolde handarbeiders. De beroepenstructuur in de dienstverlening valt uiteen in professionals en wetenschappelijk geschoolden, technici en semi-professionals, geschoold dienstenpersoneel, en ongeschoold dienstenpersoneel. Het Amerikaanse model kent een evenwichtige spreiding tussen deze beroepen; de these van de krimpende middenklasse heeft kennelijk geen betrekking op de kwaliteit van de banen. In het Scandinavische model springt de afwijking ten gunste van semi-professionals en ongeschoold dienstenpersoneel in het oog, terwijl het Duitse model opvalt door het kleine doch geschoolde aandeel van de dienstverleners.

De verdelingseffecten zijn al even divers. De omvang van de groep die buiten de arbeidsmarkt staat is het grootst in Duitsland. De arbeidsparticipatie van vrouwen is daar ook het laagst. De polarisatie, afgemeten aan de verhouding tussen beroepen aan de 'bovenkant' en beroepen aan de 'onderkant', is overal afgenomen, maar meer in de dienstverlening dan in de industrie. Het aandeel van de middengroepen in de beroepenstructuur is alleen in Zweden gedaald. Ook de trends in de functieverrijking wijzen niet op een toenemende polarisatie. De loongelijkheid is echter overal geringer in de dienstverlening dan in de industrie. In Duitsland en Zweden wordt dit veroorzaakt door relatief hoge beloningen aan de bovenkant; in de Verenigde Staten door relatief lage beloningen aan de onderkant.

Esping-Andersen concludeert dat de vraag of een dienstverlenings-economie ontaardt in een vechtmaatschappij met de bijbehorende tweedeling, vooral afhangt van de groei van de werkgelegenheid en van de opwaartse mobiliteit, met name van de gelegenheid voor laaggeschoolden om via een 'wegwerpbaan' in de dienstverlening hoger op te komen. We kunnen ontsnappen aan een massa slechte banen, maar dan moeten we een massa buitenstaanders aanvaarden. We kunnen een massa slechte banen aanvaarden en ze uitrusten met

acceptabele arbeidsomstandigheden, zoals in het Scandinavische model, of we kunnen de groei ervan bevorderen met lage lonen en minimale bestaanszekerheid, zoals in het Amerikaanse model. Als we een universele toegang tot economische vaardigheden bevorderen, zoals in het Duitse model, dan ontwikkelen degenen met de slechte banen zich tot een proletarische klasse. We kunnen de groei van die klasse zelfs stimuleren door jongeren, vrouwen en immigranten direct de arbeidsmarkt op te jagen. 'Regardless of which road we choose, inequalitarian results are unavoidable' (Esping-Andersen 1993, 241).

Ik meen dat deze hele analyse, plus de sombere slotsom, van eminente betekenis is voor Wilterdinks onderzoekprogramma. De duidelijkste illustratie hiervan is de geringere interdependentie - waaronder de lagere organisatiegraad van werknemers - in delen van de dienstverlening. Dit is natuurlijk niet de plaats om in te gaan op de discussie over de dienstverleningseconomie tussen optimisten (als Daniel Bell) en pessimisten (als William Baumol), laat staan op de historische en theoretische voorwaarden voor een beschaafde meritocratie in een stabiele postindustriële samenleving (vgl. Kaus 1992). Maar ik wijs, ter afsluiting, op een recente studie waarin Esping-Andersens analyse wordt uitgebreid met Nederland (Elfring & Kloosterman 1994).

Deze onderzoekers maken een onderscheid tussen de loonstructuur (het 'loongebouw') en de beroepsstructuur (Esping-Andersens 'hiërarchie'). Het aandeel van laagbetaalde werkgelegenheid is in de periode 1979-1992 gestegen, zowel in de industrie als in de dienstverlening. De groei van het aantal banen is het hoogst in de middenbetaalde banen en het laagst in de hoogbetaalde banen, met name in de dienstverlening. Elfring en Kloosterman concluderen dat te onzent geen sprake is geweest van snelle economische tweedeling doch van een trage verschuiving van het hele loongebouw naar beneden (onder andere door de groei van vrouwelijke deeltijdarbeid).

Wat betreft de beroepsstructuur, zijn de volgende resultaten het vermelden waard. Het postindustriële karakter van Nederland benadert dat van de Verenigde Staten. Nederland is koploper bij de beroepen aan de bovenkant, zowel in de industrie als in de dienstverlening. Maar Nederland loopt achteraan bij de beroepen aan de onderkant. De polarisatie is bij ons daarom het minst. Er zijn relatief weinig banen met een laag functieniveau. De kans van laaggeschoolde

werkzoekenden op zulke banen wordt verder verkleind door hun massale aantal en door de verdringing.

Esping-Andersens akelige afruil van ongelijkheden komt uit dit onderzoek scherp naar voren: als we kiezen voor loonuniformiteit, dan kiezen we voor de relatieve deprivatie van degenen met verzorgingsinkomens; maar als we die deprivatie ongedaan willen maken (met een bewust bronnenbeleid), dan valt aan grotere ongelijkheid tussen arbeidsinkomens niet te ontkomen. Ik herhaal: waarom is onze denivellering nog zo gematigd? Omdat Nederland nog altijd een eigensoortige menging is van drie verdelingsregimes, met een afkeer van al te drastische beleidskeuzen inzake deze afruil.

Literatuur

- Baily, M.N. et al., *Growth with Equity*. Washington D.C.: The Brookings Institution, 1993.
- Beek, W.J. et al., *Kijken over de eeuwgrens*. Den Haag: Stichting Maatschappij en Onderneming, 1993.
- Beer, P. de, *Het verdiende inkomen*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 1993.
- Bergeijk, P.A.G. van & P.M. Waasdorp, Hervordeling en economische groei, *Economisch Statistische Berichten*, 78 (1993) 13 oktober.
- Beus, J. de, *Economische gelijkheid en het goede leven*. Amsterdam: Contact, 1993.
- Dore, R., What Makes the Japanese Different? In: C. Crouch & D. Marquand (eds.), *Ethics and Markets*. Oxford: Basil Blackwell, 1993.
- Edsall, T.B. & M.D. Edsall, *Chain Reaction*. New York: Norton, 1993.
- Edsall, T.B., Clinton's Revolution, *New York Review of Books*, 39 (1992) 18.
- Elfring, T. & R. Kloosterman, Een miljoen banen erbij, *Economisch-Statistische Berichten*, 79 (1994), nog te verschijnen.
- Elster, J., *The Cement of Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Elster, J., *Local Justice*. New York: Russell Sage Foundation, 1992.
- Esping-Andersen, G., *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press, 1990.
- Esping-Andersen, G., Postindustrial Cleavage Structures. In: F.F.Piven (ed.), *Labor Parties in Postindustrial Societies*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Esping-Andersen, G. (ed.), *Changing Classes*. Londen: Sage, 1993.
- Gourevitch, P., *Politics in Hard Times*. Ithaca: Cornell University Press, 1986.
- Grondsma, T. & J. van den Doel, Enkele betrekkingen tussen inkomensverdeling en democratie, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 4 (1978) 4, 507-517.

- Hartog, J. et al., Age, Wages and Education in the Netherlands. In: X. Zimmerman & P. Johnson (eds.), *Labour Markets in an Aging Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Kam, F. de, Over verdeling onder de mensen. In: S. Barkman et al. (red.), *Met Jan Pen in debat*. Amsterdam: University Press, 1993.
- Kaus, M., *The End of Equality*. New York: Basic Books, 1992.
- Lehmann, N., Mysteries of the Middle Class, *New York Review of Books*, 41 (1993) nr.3.
- Mueller, D.C., *Public Choice II*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Olson, M., *The Rise and Decline of Nations*. New Haven: Yale University Press, 1982.
- Pen, J. & J. Tinbergen, *Naar een rechtvaardiger inkomensverdeling*. Amsterdam: Elsevier, 1977.
- Pen, J., *Gelijkheid onder de mensen*. Den Haag: SDU, 1992.
- Phillips, K., *Boiling Point*. New York: Random House, 1993.
- Praag, C.M. van & H. Oosterbeek, Anomalie: grotere bedrijven betalen hogere lonen, *Economisch-Statistische Berichten*, 78 (1993) 25 augustus.
- Reich, R.B., *The Work of Nations*. New York: Vintage Books, 1992.
- Swaan, A. de, *Zorg en de staat*. Amsterdam: Bert Bakker, 1989.
- Szirmai, A., Nivelleringsethos, *Sociologisch Tijdschrift*, 9 (1982) 2, 175-211.
- Teulings, C., Vooruitzichten voor de arbeidsmarkt in de komende kabinetsperiode, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 16 (1994) nog te verschijnen.
- Tinbergen, J., *Income Distribution*. Amsterdam: North-Holland, 1975.
- Wilterdink, N., *Ongelijkheid en interdependentie*. Groningen: Wolters-Noordhoff (oratie), 1993.
- Wöltgens, Th., *Lof van de politiek*. Amsterdam: Prometheus, 1992.